

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЕКОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розкрито питання розвитку в майбутніх учителів початкової школи екологічно значущої рефлексії. Подано різні методи екологічно значущої рефлексії, які згодом успішно трансформовані педагогами в практику роботи з молодшими школярами.

Ключові слова: майбутні вчителі початкової школи, екологічно значуща рефлексія.

На сучасному етапі Україна зазнає значних соціально-економічних, духовних і культурних перетворень, що вимагають від вищої школи виховання нового покоління фахівців, які відповідатимуть запитам суспільства в галузі професійної підготовки кадрів із її сучасними підвищеними стандартами, з урахуванням потреб та особливостей студентської молоді.

Поряд із цим загострення екологічних проблем і необхідність їх вирішення породили новий напрям в освіті – екологічний. Екологічне виховання молодого покоління – запорука безперервного гармонійного розвитку людської цивілізації та суспільства, становлення особистості на кожному життєвому етапі.

Окреслене питання знайшло відображення у численних наукових працях, у яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Н. Рідей, Т. Саєнко, С. Совгіра, Г. Сорокіна, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної доміанти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.).

Формуванню ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи у своїх працях приділяли увагу Н. Бібік, І. Пальшкова, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін. Проблема ціннісного ставлення до навколишнього середовища у процесі професійної підготовки зазначених фахівців розглянута також у дослідженнях Н. Борисенко, Н. Граматик, Н. Казанішеної, М. Хроленко та ін.

Мета статті – висвітлити питання розвитку в майбутніх учителів початкової школи екологічно значущої рефлексії.

Це питання є складовою з проблеми нашого дослідження, а саме теоретико-методичних засад формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Так, на змістово-практичному етапі формування екологічних цінностей передбачалося ознайомлення студентів з основними поняттями про рефлексію, рефлексивними вміннями й навичками, шляхами їхнього формування та значущістю для майбутньої професійної діяльності.

Майбутній учитель початкової школи робить перші впевнені кроки у професійній еколого-педагогічній діяльності тоді, коли до нього при-

ходить відчуття свого власного “Я”, відчуття і переконання в тому, що він (як особистість і професіонал) має моральний обов’язок і несе відповідальність за духовно-екологічний розвиток своїх вихованців. Такі відчуття й переконання приходять завдяки самоактуалізації особистості, що лежить в основі рефлексивних дій: самооцінки, самопізнання, самовиховання, самоствердження і професійного самовдосконалення.

Цілком поділяємо позицію Г. Тарасенко стосовно того, що надійним шляхом підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації ціннісного пізнання дітьми природи може стати актуалізація вітагенного досвіду студентів. Вітагенний досвід (вітагенний – той, що сприяє розвитку життя) – це квінтесенція життєвого досвіду, що забезпечує самодетермінацію особистості. Такий досвід, на думку Г. Тарасенко, є досвідом розвитку власного життя серед природи й суспільства; в ньому акумульована життєва інерція людини, концентровано виражена її базова потреба в самореалізації власної індивідуальності. Тому вітагенний досвід є результатом самопізнання, самоорганізації людиною свого “Я”, осягнення нею власної суті [5, с. 253].

Поняття “самоактуалізація” введено в науковий обіг американським психологом А. Маслоу, який визначав цей термін, як “повне використання талантів, здібностей, можливостей”. Самоактуалізація в педагогічному аспекті привертає увагу до рефлексивних процесів самопізнання, самовиховання, рефлексії особистих якостей, життєвого та професійного досвіду, конструктивного використання компетенцій.

До вітагенної інформації (за Г. Тарасенко) належить пам’ять періоду дитинства, яка стає для майбутнього вчителя основою емоційно-естетичної рефлексії на природу. Враження дитинства утворюють у пам’яті студента певний блок, що концентровано фіксує досвід емоційно-естетичних рефлексій на природні об’єкти та явища. Кожний майбутній учитель початкової школи носить у собі величезне багатство минулих вражень від зустрічей з природою, але мало хто вміє влучно користуватись ними в педагогічному процесі [5, с. 254]. Тому в системі корекції ціннісної сфери кожного студента корисним стане прийом цілеспрямованого підживлення його найперших емоційних вражень від контактів із природою, стимулювання рефлексії.

Рефлексія – це розумовий розвиток, спрямований на пізнання людиною себе: поведінки, дій і вчинків, психічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей своєї особистості [3, с. 46].

На початку ХХІ ст. в наукових наробках поняття “рефлексія” все більше розглядається в контексті духовного саморозвитку особистості. Так, І. Бех зазначає, що особистість рефлексує в горизонтальному й вертикальному напрямках. За горизонтального напрямку вона, розмірковуючи про свою наявну духовну структуру, визначає ступінь розвитку тієї чи іншої духовної цінності та простір її дієвості: чи ця цінність стосується вузького кола суб’єктів чи більш широкого. За вертикального напрямку рефлексії особистість осмислює власний духовний світ як індивідуально-історичне явище. За

такого аналізу духовного світу важливо, як зазначає І. Бех, щоб поза межами аналізу не залишився певний фрагмент духовної структури [1, с. 30–31].

В експериментальному навчанні до уваги брали позицію вченого щодо розмежування на рефлексивно нерозвинену, рефлексивно напіврозвинену та рефлексивно розвинену особистість [1, с. 36–37].

Рефлексивно нерозвинена не має жодної рефлексії, така особистість наслідує спосіб життя інших.

Рефлексивно напіврозвинена особистість завдяки частковій рефлексії починає розуміти вплив зовнішнього світу на власне Я, тому здатна його відстоювати. Однак таке відстоювання є результатом не волі, а впертості.

Рефлексивно розвинена особистість прямує до свого духовного призначення, виховує в собі високу духовність, на яку вона орієнтується в повсякденному житті, тому й піднімається до рангу служіння. Особистості цього типу критично ставляться до себе, переосмислюючи пройдений життєвий шлях з погляду духовної самозначущості.

На змістовно-практичному етапі формування екологічних цінностей студентів рефлексивно розвинена особистість становила орієнтир наукових пошуків.

У процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної рефлексії у цілому та екологічно значущої зокрема передбачалося активне впровадження таких ідей:

- поліфункціональність – стимулювання, ініціювання та забезпечення саморозвитку, самовиховання, самореалізації еколого орієнтованої особистості майбутнього вчителя початкової школи;
- інтегрованість екопрофесійного особистісного утворення – спрямованість на розвиток діалогічних, суб'єкт-суб'єктних стосунків з іншими, довкіллям; на особистісне еколого-професійне зростання та реалізацію внутрішніх можливостей еколого орієнтованого студента;
- недирективність – саморегуляція, яка покликана підвищувати продуктивність навчальної діяльності в ситуації наповнення екологічним змістом навчально-виховного процесу;
- конструктивність – створення сприятливих умов для стимулювання еколого-креативного потенціалу, саморозвитку й самореалізації іншого суб'єкта.

Для розвитку в майбутніх учителів початкової школи екологічно значущої рефлексії використовували такі методи, які згодом були успішно трансформовані педагогами в практику роботи з молодшими школярами, а саме: метод екологічної лабілізації, екологічної асоціації, художньої презентації природних об'єктів, екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, екологічної турботи, ритуалізації, екологічних очікувань та ін. (А. Львовичкіна [2], В. Скребець [4], С. Шмалей [7], В. Ясвін [8] та ін.).

Метод екологічної лабілізації (від лат. *labilis* – нестійкий) пов'язаний із цілеспрямованим впливом викладача на учасників еколого-виховного

процесу, в результаті якого в них виникає психологічний дискомфорт, зумовлений розумінням майбутніми вчителями неефективності традиційних стратегій екологічної діяльності. Наприклад, при створенні біотопної експозиції до діарами природного ландшафту навмисно додають обгортки від цукерок, морозива, поліетиленові пакети тощо для того, щоб викликати психологічний дискомфорт при спогляданні порушеної краси пейзажу. У студентів активізуються лабілізаційні процеси – бажання позбавитися від неприродних предметів.

Метод екологічних асоціацій (від лат. *associatio* – з'єднання) використовується для встановлення аналогій між виявами природних об'єктів і відповідними соціальними виявами, а образ, який при цьому виникає, сприяє різнобічному розвитку уявлення особистості про досліджуваний феномен (наприклад, танок метеликів).

Метод художньої репрезентації природних об'єктів (від франц. *representation* – представництво) полягає у формуванні “художнього поля” їх сприймання засобами мистецтва. У контексті цього методу були застосовані прийоми, розроблені Г. Тарасенко: метафоризація “естетично непривабливих” природних об'єктів; складання “сезонних” словничків, які об'єднують образи-метафори в межах однієї естетичної домінанти, характерної для певної пори року, тощо [6, с. 230]. Майбутнім учителям початкової школи також були запропоновані завдання типу: прокоментувати філософський смисл картини К. Білокур “Цар-колос”; скласти екологічну казку для молодших школярів за мотивами картини М. Приймаченко “Квіти-оченята” тощо.

Метод екологічної ідентифікації (від лат. *identificare* – ототожнювати) полягає в педагогічно зумовленому ототожненні себе з природним об'єктом, зануренні в обставини, в яких розгортається специфічна екодрама. Цей метод стимулює процес психологічного моделювання станів природних об'єктів, сприяє кращому розумінню цих станів, поглиблюючи тим самим уявлення особистості про певний природний об'єкт. Реалізацію цього методу можна здійснювати у формі ігор-перевтілень (“Про що мріє тополя”, “Морські дива” та ін.), написання міні-творів, розробки проєктів (“Коли верба засмучена”, “Я – море”, “Джерельні сльози”, “Природна краса без сміття” тощо) та ін.

Метод екологічної емпатії полягає в педагогічному підсиленні співпереживання студента стану природного об'єкта, співчуття йому в умовах екологічної небезпеки. Цей метод стимулює проєкцію, тобто перенесення особистістю власних станів на природні об'єкти, а також переживання власних емоцій і почуттів стосовно стану природних об'єктів. Наприклад, майбутнім учителям початкової школи пропонувалася участь у проєкті “Рада природи” (учасники “вживалися” в той чи інший суб'єкт природи й висловлювали від його імені почуття з приводу антропологічної діяльності, а потім надавали пропозиції щодо розв'язання нагальних проблем) та ін.

Метод екологічної рефлексії полягає в педагогічному сприянні аналізу студентом власних дій і вчинків щодо природи з огляду їхньої екологічної доцільності. Цей метод має важливе значення в корекції стратегій і створенні мотивації вдосконалення індивідуальних технологій взаємодії в системі “людина – навколишнє середовище”. Наприклад, пропонувалася така ситуація: із кращих спонукань приносимо додому з вулиці кошеня, не знаючи, що мати-кішка продовжує піклуватися про нього. Відзначаючи екологічну недоцільність такого вчинку, наголошували на тому, що, з “погляду тварини”, ми не можемо сприйматися інакше, як “викрадачі малюків”. Формою реалізації цього методу було написання міні-творів (“Я очима мого домашнього улюбленця”, “Я відчуваю загрозу природі...”, “Я очима флори” тощо).

Методи розвитку індивідуальних способів взаємодії зі світом природи (методи екологічних очікувань, ритуалізації, екологічної турботи) передбачають освоєння технологій, які дають майбутньому вчителю змогу брати участь у житті самої природи, у процесах, що відбуваються в ній (виготовлення годівниць, висадка дерев тощо).

Серед прийомів стимулювання професійної рефлексії, які дали студентам змогу здійснювати рефлексивний аналіз своїх дій, поглядів, особистісно-професійних якостей, примушували їх досліджувати власну еколого-педагогічну поведінку, були такі: рефлексивний консиліум – групове обговорення конкретної еколого-педагогічної проблеми, пошук альтернативних шляхів вирішення та ін.; рефлексивні дебати – ігровий прийом, подібний до “сократичного діалогу”; рефлексивне інтерв’ю – комунікативна методика, яка розвивала як “мистецтво ставити питання”, так і внутрішню настанову на вдумливий пошук відповідей.

Разом з тим перед педагогічною практикою проводили рефлексивний тренінг. Його процедура полягала в тому, що студенти по черзі виконували роль “учителя” та “учня”. “Учитель” розробляє і проводить заняття за відповідною темою. На таких уроках пропонувалися еколого-педагогічні завдання, які повинні були розв’язати “умовні учні”. Наступним кроком було здійснення аналізу екологоорієнтованого уроку, заснованого на принципі дзеркального відображення навчальної ситуації уроку очима “вчителя” й “учня”, що дає можливість усім учасникам тренінгу відрефлексувати свої дії, погляди. Цінність такого методу з розвитку педагогічної рефлексії полягала в можливості для майбутнього вчителя початкової школи апробувати й осмислити себе у професійній ролі, проаналізувати отримані результати, визначити відповідні напрями підвищення їх ефективності. Зазначимо, що застосування такого методу дає змогу студенту, який по черзі виконує ролі “учителя” й “учня”, глибше пізнати себе як особистість і як суб’єкта еколого-педагогічної діяльності.

Зазначимо, що участь у груповому рефлексивному аналізі такого уроку формувало більш рельєфне уявлення про еколого-педагогічну діяльність учителя початкової школи в усій її перспективі: від розробки стратегії уроку до її результатів як прогнозованих, так і реально досягнутих.

Після проходження педагогічної практики до звіту майбутні вчителі початкової школи також додавали авторські відеофільми щодо власної еколого-педагогічної діяльності в початковій школі. Так, були висвітлені майже всі екологічні проекти й акції, у яких були задіяні молодші школярі під керівництвом студентів-практикантів (“Чистий клас – чиста школа”, “Червона книга твого краю”, “Посади квітку, прикрась світ...” та ін.). Авторські відеофільми відображали технологію організації та проведення запланованих заходів, презентували кінцевий результат. Аналізуючи надані відеороботи, студенти мали можливість визначити, що вдалося на практиці, й окреслити певні недоліки в еколого-педагогічній діяльності студента-практиканта.

Після проведення поглибленої роботи над еколого-педагогічною проблемою, рефлексивний аспект діяльності обов’язково включав такі орієнтовні запитання: “Які цікаві ідеї, знахідки можуть стати мені в нагоді в подальшій еколого-педагогічній діяльності?”, “Які оригінальні ідеї можна використати під час еколого-педагогічної діяльності в початковій школі?”, “На що звернути увагу при підготовці до екологоорієнтованого виховного заходу в початковій школі?” тощо.

Таким чином, для розвитку в зазначених фахівців екологічно значущої рефлексії доцільним є використання таких методів, які згодом можуть бути успішно трансформовані педагогами в практику роботи з молодшими школярами, а саме: метод екологічної лабіалізації, екологічної асоціації, художньої репрезентації природних об’єктів, екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, екологічної турботи, ритуалізації, екологічних очікувань та ін.

Отже, маємо зазначити, що стимулювання професійної рефлексії та готовності студентів формувати в молодших школярів екологічні цінності надає можливість більш свідомо з боку майбутніх фахівців ставитися до місії екологоорієнтованого вчителя, визначати власні успіхи та труднощі, активізувати потребу в самовдосконаленні.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 30–37.
2. Львовчкіна А. М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості : монографія / А. М. Львовчкіна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 421 с.
3. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування : монографія / М. М. Марусинець. – Івано-Франківськ : Умань : Жовтий О. О., 2012. – 419 с.
4. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В. О. Скребець. – Київ : Слово, 2004. – 440 с.
5. Тарасенко Г. С. Нові підходи до організації пізнання дітьми в контексті наступності дошкільної і початкової освіти / Г. С. Тарасенко // Сучасна початкова освіта: вектори розвитку [спеціальний випуск, присвячений 80-річчю ун-ту] : зб. наук. пр. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 251–258.

6. Тарасенко Г. С. Формування естетико-екологічної культури вчителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Тарасенко Галина Сергіївна. – Київ, 1996. – 453 с.
7. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : монографія / С. В. Шмалей. – Херсон : Літера, 2004. – 364 с.
8. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – Москва : Смысл, 2000. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014.

Крамаренко А. Н. К вопросу развития у будущих учителей начальной школы экологически значимой рефлексии

В статье раскрыт вопрос развития у будущих учителей начальной школы экологически значимой рефлексии. Представлены различные методы экологически значимой рефлексии, которые успешно трансформированы в практику работы с младшими школьниками.

Ключевые слова: *будущие учителя начальной школы, экологически значимая рефлексия.*

Kramarenko A. To the Question of Development for the Future Teachers of Initial School Ecologically Meaningful Reflection

In the article is marked, that for development for the noted specialists ecologically meaningful reflection expedient are the uses of the followings methods, which afterwards can be successfully transformed teachers in practice of work with junior schoolboys, namely: method of ecological labialization, ecological association, artistic representation of natural objects, ecological authentication, ecological empatii, ecological reflection, ecological anxiety, ecological expectations. It is in-process marked that stimulation of professional reflection and willingness of students to form ecological values for junior schoolboys gives possibility more consciously from the side of future specialists to behave to the mission of ekologo of the oriented teacher, determine own successes and difficulties, activate a requirement in self-perfection.

Key words: *future teachers of initial school, ecologically meaningful reflection.*